

AHMET ĐONLAGIĆ

KROZ DREVNE VRATNIČKE KAPIJE U SARAJEVO

Tri puta sam tokom narodnooslobodilačkog rata čuo istu vijest: ide se na Sarajevo.

U decembru 1941. godine, kada je grupa nas Fočaka stigla u Muslimanski partizanski bataljon, koji je tada držao položaje iznad Vareša, u četama smo već prvih dana čuli razgovore kako će Čiča (Slaviša Vajner) uskoro povesti vojku na Sarajevo. Poslije rata sam iz dokumenata vidio da su ti razgovori imali osnovu u nekim zamislima Glavnog štaba NOP odreda Bosne i Hercegovine da se još u to vrijeme oslobodi Sarajevo. Poslije desetak dana, kada su u istočnu Bosnu stigli Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab NOP odreda Jugoslavije sa 1. proleterskom brigadom, te priče su dobile na snazi. Nije ni čudo: partizanski položaji nalazili su se nadomak Sarajeva a 1. proleterska brigada bila je za mnoge tako snažna jedinica da je izgledalo da s njom ne bi bilo teško zauzeti Sarajevo. Ali, kada je sredinom januara 1942. godine uslijedila okupatorova ofanziva na snage NOV i POJ u istočnoj Bosni, te lijepe želje, koje je podgrijavao i poraz Nijemaca pod Moskvom, potisla je surova stvarnost rata protiv mnogo nadmoćnijeg neprijatelja.

Maštanja o oslobođenju Sarajeva javljala su se i kasnije, s vremena na vrijeme, naročito među borcima koji su u njemu rođeni, živjeli odnosno radili i učili. Živo se sjećam razgovora jednog dana (krajem jula ili početkom avgusta) u ljeto 1942. godine, u Šekovićima, na pijesku pored Drinjače. Ne znam kako i kojim povodom smo se okupili. Bilo nas je desetak iz 1. i 2. bataljona 6. bosanske proleterske brigade. U toku ćaskanja neko je najednom upitao: šta bi ko od nas uradio ako se nađe u oslobođenom Sarajevu? Neki su kazali da će otresti obojke (jer je većina nosila opanke) sa neke od zgrada u Aleksandrovoj ulici (tako smo još zvali glavnu sarajevsku ulicu) na glave buržujčića koji budu tuda šetali (mada su i ti što su to rekli i ostali koji su ih slušali prije nešto više od godinu dana takođe šetali istom ulicom!); drugi su govorili da će potražiti neke (navodeći im imena i prezimena) od poznatih frankovaca, Ijotičevaca i drugih fašista i reakcionera; većina je, međutim, željela samo da dočeka da izide iznad Vratnika, kod Sedam šuma ili na Bistrik i da se nagleda grada u slobodi.

Tekao je rat. Nizale su se borbe, marševi, patnje, radosti, rastajanja i novi susreti. Narodnooslobodilačka borba je stalno jačala. U jesen 1943. godine najveći dio istočne Bosne je bio oslobođen. Na prilazima Sarajevu, s istočne strane našla se, početkom novembra, 17. a s južne — 27. istočnobosanska divizija NOVJ. Bio sam tada politički komesar 3. čete 3. bataljona 16. muslimanske bri-

gade. Jednu od prvih borbi imali smo na Ozrenu. S tog planinskog vrha natjerali smo četnike, iako su ih Nijemci pomagali artiljerijom, i na njemu naložili veliku vatru uoči 7. novembra, Dana oktobarske revolucije. Sutradan smo ponovo izišli na taj položaj. Komandant bataljona, Sadik Kadrušić Dik, naredio je da se iskopaju zakloni (što do tada gotovo nikada nismo radili) i da se položaji dobro drže, dodavši: »Možda ćemo s njih krenuti na Sarajevo«.

Tih novembarskih dana su ponovo oživjele priče o oslobođenju Sarajeva. I ovoga puta su imale osnovu u planovima naših viših štabova. Među nama su sve više dobijale na snazi, postajale vjerovatne i gotovo sigurne što smo uspješnije tukli njemačke snage (iz sastava 369. divizije) na Vrani, Vučijoj luci i drugim položajima. Prodirali smo do pod Glog, ali ne dalje. Ponekad, kada je bila vedra noć, u daljini se nazirao odsjaj Sarajeva. To vidljivo svjetlo na horizontu, i te borbe, i naše želje, inspirisale su jednog borpa da ispjeva pjesmu o skorom oslobođenju grada na Miljacki. o slobodi koja mu dolazi. Pjevala se ta pjesma sve do početka decembra. Tada je uslijedila njemačka zimska ofanziva. Potrebe borbe su nas pokrenule do Kladnja, doline Spreče, pa u dolinu Krivaje i u bespuće planina na desnoj obali Bosne, između Zavidovića, Zenice, Kaknja i Vareša. U tim borbama i marševima utihnula je pjesma, ali ne i želja za oslobođenjem Sarajeva. Sve do jeseni 1944. godine malo ko ih se sjetio. U tom vremenu nizale su se naše i neprijateljske operacije, vezane za oslobođenje Srbije i istočnih krajeva Jugoslavije.

Treći put čuo sam da se ide na Sarajevo negdje krajem februara 1945. godine, na sastanku Štaba 27. divizije sa štabovima brigada. Bio sam tada partijski rukovodilac (pomoćnik političkog komesara) 16. muslimanske brigade. Sastanku su prisustvovali komandant i politički komesar 3. korpusa, Pero Kosorić i Blažo Duričić. Kada se završilo razmatranje stanja i najvažnijih zadataka, komandant korpusa je naglasio da je najvažnije dobro odmoriti i srediti jedinice, jer će 3. korpus uskoro krenuti prema Sarajevu. Tada se već jasno približavao kraj rata i bili smo sigurni da će ovog puta Sarajevo biti oslobođeno'

Na put prema Sarajevu krenuli smo preko Srebrenice. U tom kraju pojavile su se grupe ustaša i milicije. Trebalo ih je razoružati ili uništiti. Međutim, prije nego što smo stigli, to su uradile druge naše jedinice. Ostali smo dan-dva da se pripremimo za dalji pokret. Bilo je otoplilo. Prvi pupoljci na voćkama nagovještavali su proljeće. Pokret smo nastavili 10. marta s namjerom da preko Javorplanine izbijemo u Podžeplje, odatle na Glasinac. Ali tog dana, tek što smo odmakli dva sata marša, zahvatila nas je prava zimska mećava. Nebo se usred dana zamračilo a gusti, vlažni snijeg, kao da ga neko rasipa iz ruku, pokrivao je stazu. Što smo se više peli uz planinu, kolona je sve više zastajkiivala. Konji pod tovarima su posrtali, padali, jer je snijeg, stari i novi, mjestimično bio iznad pojasa... Kasno u noć, stigli smo u Podžeplje. Iako izmorene, čete su pjevale, čekajući da budu raspoređene na konačiša po štalama i kućama u kojima odavno nije bilo žive duše. U tom čekanju, priđe nam Selim Zelinčević, komandant bataljona, i šatrovačkim žargonom (kojim smo se obično služili kada je trebao pred nepozvanim prikriti sadržaj rečenog ili, pak, kada se htjelo nešto važno saopštiti) reče:

»Skavoj vapje, loču se: demoi na rajvosla!« (Vojska pjeva, čulo se: idemo na Sarajevo).

U zapovijesti za marš Štaba brigade izneseno je da trebamo izbiti na Glasinac. Štabovi bataljona su to prenijeli četama, pa su mnogi zaključili da je to pokret prema Sarajevu. Tada se taj zaključak sam od sebe nametao, jer se, u

prvim proljetnim danima, očekivala opšta ofanziva naših jedinica, a Sarajevo je još bilo u neprijateljskim rukama.

Kada smo izbili u Sokoloviće, saznali smo da neprijatelj drži Sokolac, Podromaniju i položaje iznad puta prema Rogatici i preko Romanije. Zaključili smo da put u Sarajevo vodi preko tih položaja koji su u 1941. i 1943. godini, kada se govorilo o oslobođenju Sarajeva, bili u našim rukama. Borbe na tim položajima počele su sredinom marta. Nijemci su bili dobro utvrđeni na Podromaniji i na drumu prema Sarajevu, na jakim golim položajima kojima je bilo vrlo teško prići po danu. Zato smo napadali samo noću. U prva dva napada naši bataljoni su prodirali u njemačka uporišta na Plandištima, Brijegovima i Velikoj Gradini, ali do svanuća nisu uspijevali savladati sve tačke njemačkog otpora. Trećem napadu prethodila je avijacijska priprema. Nekoliko naših jurišnih aviona bombama je zasulo njemačke položaje. Poslije njih, vatru su otvorili artiljerija i minobacači. Činilo se da na njima nije ostao kamen na kamenu. Dim i prašina se nisu dizali do mraka. Ohrabreni time što im prvi put u napadu pomažu avijacija i artiljerija, bataljoni su silovito krenuli naprijed. Ali čim su prišli na jurišno odstojanje, iz bunkera i rovova dočekala ih je žestoka paljba. Rakete, svijetleći meci, bombe i granate slili su se u jedan krkljanac, koji je trajao cijelu noć. Opet se upalo u neprijateljevu odbranu i zauzelo više bunkera i rovova, ali su Nijemci održali svoje najvažnije položaje.

Postalo je očigledno da se neprijatelj jako utvrdio pa je riješeno da se težište napada jedinica 3. korpusa prenese na njegova uporišta na drumu od Podromanije ka Sarajevu i da se tako snage na Glasincu odsijeku od njihove pozadine. U duhu te zamisli, krenuli smo 27. marta, prema položajima na Romaniji. Iako je već nastupilo kalendarsko proljeće, u šumama smo zatekli snijeg koji je mjestimično bio i iznad koljena. Na proplancima ga je bilo samo na osojnim stranama. Kada smo stigli pred Rasolinu i Ljeljen, bila je noć. Mraz je već stegao raskvašenu zemlju i snijeg. Borci su pocupkivali u mjestu, želeći da se tako zagriju. Ostalo je još dosta vremena do početka napada. Bili smo u dilemi: da li se smrzavati (vatre se nisu smjele ložiti jer bi nas neprijatelj mogao otkriti) ili odmah krenuti u napad. Opređijelili smo se za drugo.

Od te noći 27/28. marta do uveče 2. aprila vodili smo teške, iscrpljujuće borbe protiv njemačkih snaga na Čavčevom polju, Koprivicama i Han-Obhodašu, koje je neprijatelj isto tako dobro utvrdio kao svoje položaje na Glasincu. Već prve noći ovladali smo dijelom ceste preko Romanije i presjekli veze između tih uporišta i položaja na Crvenim stijenama, pa smo, zbog toga, svakodnevno vodili borbe i s neprijateljskim rezervnim jedinicama koje su pokušavale da nas potisnu s druma. Za šest dana i sedam noći rijetki su bili trenuci kada nije pucalo, kada mi nismo napadali ili kada Nijemci nisu vršili protivnapade. Na proplancima oko puta, branili su se iz bunkera i pokrivenih rovova, koji su bili povezani mrežom saobraćajnica. U svojim uporištima neprijatelj je bio dobro zaštićen, što mu je olakšalo da se uspješno brani. Na Romaniji smo uspjeli da stjeramo Nijemce sa nekoliko jakih položaja, ali otporne tačke oko puta nismo mogli zauzeti, iako smo nekoliko puta u svaku prodirali.

Posljednja dva dana osjećali smo da neprijatelj malaksava, posustaje. Prorijedili su njegovi ispadi i protivnapadi. Njemački puk okružen na Romaniji bio je u krizi. U posljednjem trenutku spasila ga je intervencija jake njemačke borbene grupe iz 7. divizije Princ Eugen iz pravca Olova, u pozadinu 3. korpusa. Protiv nje je prvo upućena naša 38. a ubrzo i glavčina 27. divizije. Na Romaniji je ostavljena 16. muslimanska brigada. Ona se tako 2. aprila sama nosila s ne-

prijateljem koji je napadao sa željom da deblokira svoje okružene snage. Tek uveče, kada se povukla po dobijenom naređenju, neprijatelj je zagospodario drumom i počeo užurbano izvlačenje ka Sarajevu.

Uveče 2. aprila prestale su borbe na spoljnjem pojasu neprijateljeve odbrane istočno od Sarajeva. Naše nastupanje počelo je sa Glasinca rano ujutro 4. aprila. Duž druma od Podromanije upućena je 16. muslimanska brigada. Za gonjenje neprijatelja određen je jedan bataljon s kojim je krenuo i Štab brigade. Nijemci su na putu, na više mjesta, napravili zapreke od porušenih debelih stabala koja su izminirali. Ali naši mineri su to odmah otkrili i mine brzo onesposobili. Na nekoliko mjesta, na samom putu, bile su postavljene i protivtektonske mine, koje su mineri samo obilježili. Zadržavši se na tim preprekama nisu stigli da na Čavčevom polju otkriju tzv. mine iznenađenja, vješto postavljene u bunkerima, zemunicama i rovovima, uz namjerno ostavljene puške, pištolje, dvoglede, naliv-pera, vojničke torbice ili ruksake. Jedan ili dva borca su ranjeni kada su pokušali da uzmu tu opremu. Odmah smo obnovili upozorenje jedinicama da vode računa o minama, odnosno da se oko nekih napuštenih neprijateljskih uporišnih tačaka nalaze minska polja.

Čavčevo polje je tog dana ličilo na pravo razbojište. Na sve strane je bila razbacana vojna oprema, pored puta su stajale prevrnute ili izlomljene konjske zaprege, samari, kojekakvi sanduci i na mnogim mjestima oglodane kosti. Desno iznad puta je bilo groblje sa mnoštvom svježih humki, poredanih u nekoliko redova. Iznad većine humki na krstačama su stajali vojnički šljemovi, ispod kojih su, na poprečnoj letvi, bila ispisana, latinicom ili goticom, imena sahranjenih.

Poslije podne stigli smo na Crvene stijene. Krenuli smo na taj položaj da razgledamo neprijateljske rovove i bunkere, a više da s njega pogledamo u daljinu, prema Sarajevu. Dan je bio vedar i sunčan. Na horizontu je sve bilo prozračno i tiho. Ni po čemu se nije dalo naslutiti da se vodi rat! U toj tišini spustili smo se prećicama u Mokro i zakonačili u jednoj kući pored puta. Kasno uveče stiglo je avizo naređenje Štaba divizije — sutra se kreće na Sarajevo. Sve nas je to uzбудilo, ali zakratko. Umor i san su prvo potisli razgovor, zatim i misli o sutrašnjem danu. U ratu čovjek ogugla i navikne na pokrete, borbe i sve ostalo što ih prati, pa mu sve to postaje svakodnevno, obično. Ustali smo rano, 5. aprila, ali prema Sarajevu smo krenuli tek oko 10 sati. Sve do ispred Malog Gloga, nastupalo se u jednoj koloni sa jednim bataljonom u prethodnici. Nije bilo neprijatelja niti smo zdesna i slijeva čuli borbu. Kretali smo se dosta sporo, jer smo očekivali da bi i danas put mogao biti miniran. Tek oko podne iz daljine, s vremena na vrijeme, čuli smo eksplozije, nejasnu tutnjavu, pa nam nije bilo jasno da li to neprijatelj nešto minira ili artiljerija tuče po nečijim položajima.

Ispod Malog Gloga, iznad naših glava zafijuknulo je nekoliko rafala »zorce«. Bio je to znak da se Nijemci nalaze na položajima iznad nas. Kolona je stala dok se prethodnica nije razvila za borbu i dok minobacači i protivkolac nisu zauzeli vatrene položaje. S našim štabom se kretao i Štab divizije.

Kada je zapucalo, komandant divizije, Miloš Zekić, naredio je našem komandantu, Spasi Mičiću, da brigada krene u neposredni napad na neprijatelja i da, ne obazirući se na moguću otpor sa pojedinih tačaka, prođe drumom, preko Vasinog Hana, na Vratnik i dalje — u Sarajevo. Odmah smo se dogovorili da 2. bataljon, koji je do tada bio u prethodnici, produži nastupanje s desne a 3. bataljon s lijeve strane puta, da s jednim od tih bataljona krene Omer Dedić, zamjenik komandanta, a s drugim — Selim Zelinčević, načelnik štaba brigade.

Čim je stigao komandant 4. bataljona, naređeno mu je da povede svoj bataljon preko Hreše, na lijevo krilo brigadnog borbenog poretka. U rezervi je ostavljen 1. bataljon sa zadatkom da se kreće drumom i da bude spreman za ulazak u borbu zavisno od situacije. Mi, ostali iz štaba: komandant Spaso Mičić, politički komesar Čamil Kazazović, obavještajac Abdulah Bakić, oficir OZN-e Avdo Iširlija i ja, dogovorili smo se da se krećemo drumom, odmah iza borbenog poretka. S nama je bila izviđačka četa.

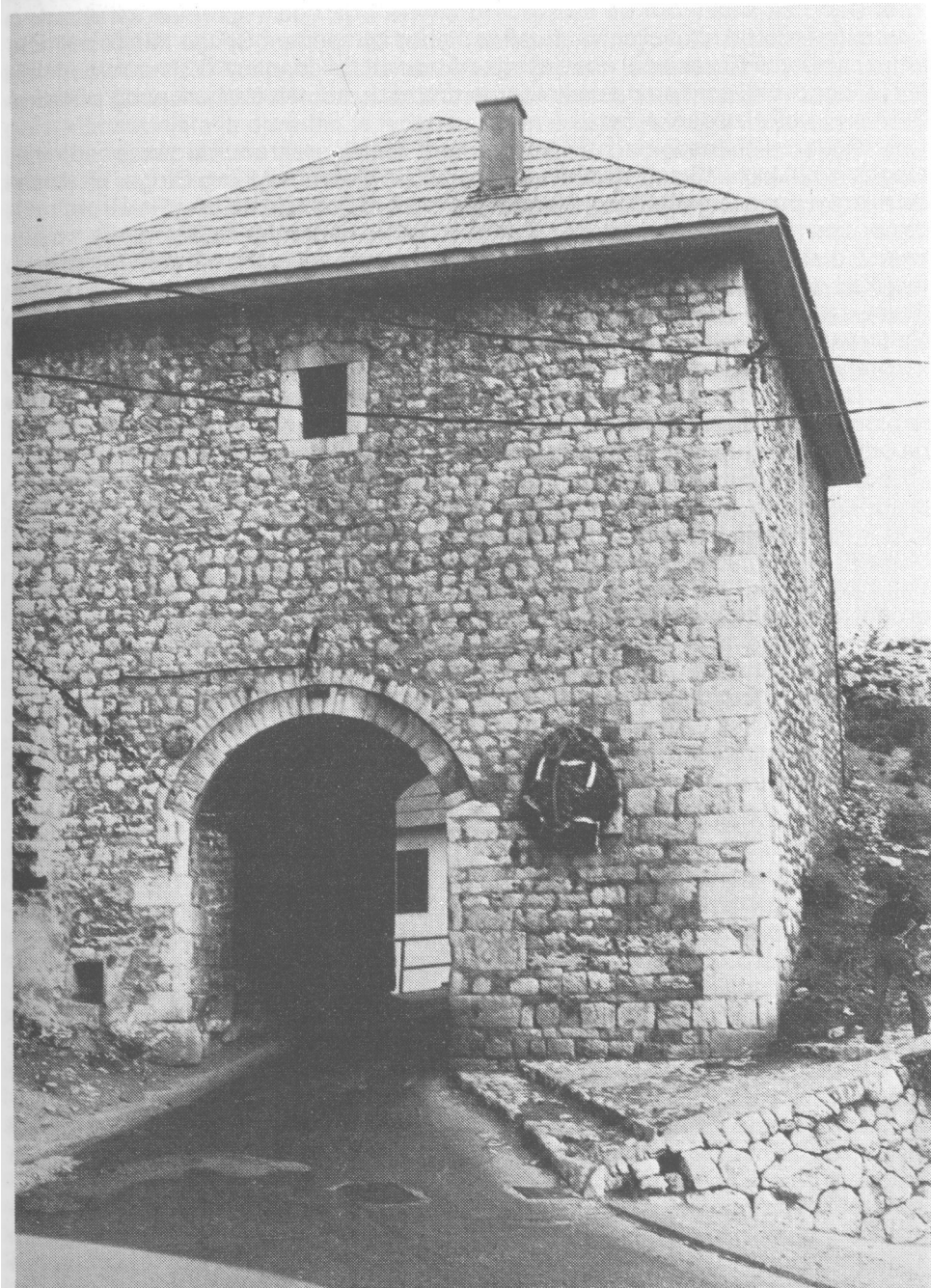
Kada su ti zadaci izdati i komandanti bataljona krenuli u svoje jedinice, moglo je biti blizu 15 sati. Nijemci su već bili protjerani s Malog Gloga, ali su sada njihove posade sa Velikog Gloga i Šiljatog brda obasipale jakom vatrom onaj dio druma koji nije bio u mrtvom uglu. Dan je bio vedar. Na horizontu se vidjelo nekoliko stubova dima. Bilo nam je jasno da neprijatelj pali i ruši važnije zgrade, fabrike i druge objekte u Sarajevu. S tim se računalo. Avizo naređenjem sve jedinice su dobile zadatak da učine sve što mogu kako bi se spriječila razaranja. Na to nam je obratio pažnju komandant divizije i danas kada je izdavao zadatak za prelazak u napad.

Naš 2. bataljon nije se zadržavao oko Velikog Gloga i Šiljatog brda, samo je blokirao neprijatelja i nastavio prodor. Ni 3. i 4. bataljon nije trebalo podsticati na odlučno nastupanje. Njihove starješine i borci su, kao i mi, shvatali šta znače stubovi dima koji su se dizali u nebo i gotovo su se utrkivali ko će brže i dalje prodrijeti. Kada smo izbili u visinu sela Faletići, opet je neprijatelj, s našeg desnog krila, otvorio vatru po 2. bataljonu i nama koji smo se kretali drumom. Za blokadu te njemačke grupe ostavljen je jedan vod a bataljon je produžio dalje. Već oko 16. sati bili smo u Vasinom Hanu i lijevo, sve do Miljacke. Tim našim prodorom onemogućen je njemački bataljon, koji je pružao otpor na istočnim prilazima Sarajeva, te da se najkraćim pravcem povuče u grad.

U Vasinom Hanu susreli smo grupu sarajevskih ilegalaca. Bili su naoružani pištoljima a jedan ili dvojica su imali i mašinke. Mi smo bili u Štabu obaviješteni da je partijska organizacija u gradu obrazovala borbene grupe koje su djelovale iz pozadine i stavljale se na raspolaganje jedinicama radi davanja potrebnih obavještenja i provođenja njihovih dijelova kroz gradske kvartove i mahale.

Od ilegalaca smo dobili podatke da su Nijemci zaposjeli zgrade Vijećnice, hotela »Evropa«, Zemaljske i Hipotekarne banke, a iznad Vratnika, nešto ranije, predala se grupa od oko 400 domobrana.

Nije bilo vremena za duže razgovore. Drugove ilegalce koji su nam se pridruživali upućivali smo u bataljone koji su nastupali u četnim kolonama, a njima su veoma dobro došli. Ispred njih nije bilo neprijatelja. Tek ponekad bi se čuo pokoji rafal ili pojedinačni pucanj. Žurili smo uz stranu, putem prema vratničkim kapijama. Kada smo prošli kafanu od koje se lijepo vidjela Tabija i počeli se lagano spuštati, s lijeve strane sokaka ležali su leševi nekolicine njemačkih vojnika. Njih su najvjerovatnije, nešto ranije pobili sarajevski ilegalci. Kroz vratničke kapije prošli smo oko 17,30 sati 5. aprila. Još se lijepo vidjelo. Na ulicama i sokacima dočekala nas je masa ljudi, žena i radoznale djece. Svuda ozarena lica, i mi svi, od borca do komandanta brigade, našli smo se u zagrljajima mnogih građana. Vratničani su nas dočekali sa dobrodošlicama, blagoslovima, s pokojom suzom radosnicom i s poklonima. Na više mjesta stajali su domaćini i domaćice s tepsijama, tanjirima, sahanima s raznim pitama, pogačama, narezanim suhim mesom, voćem. Sutradan, kada je Sarajevo bilo slobodno, kada smo se odmorili i sređivali utiske o prošlom popodnevu i protekloj noći, pitali smo jedan drugog: kako su ti ljudi, koji su gladovali i zlopatili se u teškim danima oku-

Višegradska Kapi-kula na Vratniku sa spomen-obilježjem

pacije, odvojili te lijepe i rijetke namirnice da ugoste borce koji su stizali u Sarajevo; kako je sve to bilo pripremljeno upravo za taj čas — kada smo se našli na vratničkim ulicama i sokacima!? Mi iz Štaba imali smo izvjesnu predstavu o snazi pokreta u gradu, nešto smo čuli od naših drugova koji su do stupanja u partizane živjeli i radili u Sarajevu i preko Vratnika izvodili mnoge na Romaniju, ali nas je svijet s Vratnika ipak iznenadio tako dirljivim, toplim i spontanim dočekom.

Štabovi bataljona i komande četa su dobro držale svoje jedinice u rukama i brzo su izvukli svoje borce iz tog slavja i povelili ih dolje, prema objektima napada. Niz Vratnik su nam se priključile još dvije ili tri manje grupe dotadašnjih ilegalaca. Dvojicu od njih dodijelili smo izviđačkoj četi. Komandant je naredio da jedna četa 1. bataljona posjedne Jajce-kasarnu i čuva zarobljenike, a njegova glavnina da i dalje bude u rezervi i da osigurava red na Vratniku. Izviđačka četa je dodijeljena oficiru OZN-e, koji je imao zadatak da uhapsi jedan broj ratnih zločinaca i saradnika okupatora ako ih nađe na adresama koje su dobijene od organizacije NOP-a iz Sarajeva.

U tom euforičnom raspoloženju, zadržali smo se kratko vrijeme na Vratniku. Na proširenom dijelu ulice na Mejdanu, koja ide dalje prema Kovačima i Bašćaršiji, okupila se masa od više stotina građana. Klicali su Titu, partizanima i slobodi. Jedna grupa je digla na ramena Miloša Zekića, komandanta divizije, i radosno ga nekoliko puta bacila u vis, onako kako se pozdravlja pobjednik u nekom sportskom natjecanju. U tom radosnom gužvanju, Zekić je počeo da govori.

Kad je počeo taj spontani miting, nismo mu mogli čekati kraj. Krenuli smo ka Bašćaršiji. U tom pravcu su prije petnaestak minuta već otišli naši bataljoni. I niz Kovače su se, kao i na Vratniku, svugdje vidjeli ljudi i žene na vratima, pred kućama, na prozorima, s riječima pozdrava i opet — sa pripremljenim darovima. Po toplim dobrodošlicama, po slobodi kojom su iskazivane, po onom nutkanju da se uzme komad pite, jabuka, čaša šerbeta, osjećali smo se kao da stižemo svojim kućama. Takav je bio Vratnik, takvi su bili Kovači tog petoaprilskog predvečerja 1945. godine.

Ali tog dana je bilo i onih koji su, zbog onog što su do tada činili i učinili, sa zebnjom osluškivali ne naročito jaku pucnjavu koja se približavala Sarajevu sa svih strana. Naši bataljoni su u sam sumrak izbili na Bašćaršiju, pred Vijećnicu i Katedralu. Jedna četa 2. bataljona je na Bašćaršiji, na tramvajskoj stanici, zatekla grupu ustaša sa familijama. Bili su natovareni koferima, torbama i kojekakvim zamotuljcima, spremni da se ukrcaju u tramvaj koji je stizao u času kada su borci ispali pred njih. Odmah su ti nesuđeni putnici pohapšeni, a tramvajska kola su isključena iz saobraćaja. Malo kasnije, dijelovi 3. bataljona, koji su izbili negdje oko Tržnice, naišli su u jednoj ulici na domobrana koji je gurao kolica do vrha natovarena koferima i torbama. Rekao je da su to oficirske stvari, da ih vozi na Banovo (tada glavnu sarajevsku željezničku stanicu), a da se oficiri nalaze u obližnjoj zgradi. Naravno, domobran je morao ostaviti kolica i odvesti jednu desetinu do tih domobranskih oficira. Oni iznenađeni — odmah su se predali. Priznali su da su računali da još imaju vremena da pobjegnu iz grada, jer do momenta hapšenja u njemu nije počela borba.

Dok su se dešavale te epizode s ustašama i domobranskim oficirima, 4. i dijelovi 3. bataljona su blokirali neprijatelja u Vijećnici. Tu se nalazila jedna četa Nijemaca sa tri ili četiri tenka. Vjerovatno je očekivala da joj se pridruže one njemačke jedinice koje su trebale da se u grad povuku drumom kojim smo i mi

stigli od Buloga. Štabovi oba bataljona htjeli su, prije nego povedu svoje čete u napad na neprijatelja u Vijećnicu, da otkriju kako je organizovana odbrana i da provjere da li ima Nijemaca u objektima o kojima su obavještenja dali ilegalci. Brzo se razjasnilo da se neprijatelj nalazi samo u Vijećnici i kod pilane. Jedino je ostalo neizvjesno da li su posjednute vojne zgrade na lijevoj obali Miljacke. Na prvo primicanje naših četa u obližnje ulice i sokake, neprijatelj je odgovorio vatrom. Dok se pripremao napad, pojačavalo se prepucavanje. U četama su izdvojeni bombaši a borci s »džonbulovima« (protivoklopni minobacači) tražili su pogodna mjesta za gađanje. Istovremeno je naređeno da se pokuša dogurati protivkolski top u jedan sokak koji izbija na ulicu prema Baščaršiji. Poslije tih priprema, krenulo se u napad. Prostor je bio relativno skučen i nisu se smjele gomilati snage. Otvorena je žestoka vatra. Pod njenom zaštitom, bombaši su došli do samih zidova Vijećnice, s one njene strane koja je okrenuta prema Baščaršiji. Glavnom ulazu na Obali se nije moglo prići. Štitili su ga tenkovi i posada iz bunkera preko puta, ispred pilane. Nijemci su odmah pomakli tenkove i iz njih otvorili jaku mitraljesku vatru niz ulicu. Tenkovima se priključila pješadija. Na zveket tenkovskih gusjenica, naši borci su se sklonili u okolne sokake ili kapije. Neprijatelj je krenuo u protivnapad i brzo dopro na pedesetak metara do Baščaršije. Bojeći se udaljavanja od svoje jedinice, ta grupa sa tenkovima se vratila ka Vijećnici.

Taj ispad Nijemaca nas je iznenadio. Nismo imali dovoljno iskustva u borbi s tenkovima u većim gradovima, pa nekoliko naših ručnih protivtenkovskih bacača nije došlo do izražaja. Odmah smo naredili da se u ulicama i sokacima oko Vijećnice podignu barikade. Za tu svrhu iskorišćena su i ona tramvajska kola koja su zaustavljena na Baščaršiji. U to vrijeme se u gradu još nigdje nije čula borba osim oko Vijećnice. Pucnjava se čula i vidjela dosta daleko, na padinama Trebevića i prema tvrđavi na Vracama, oko koje su rojevi svijetlećih metaka parali nebo. Zaključili smo da se tamo još nalazi neprijatelj. Iz vojnih zgrada na lijevoj obali Miljacke niko se nije javljao. Daleko, s dna Sarajevskog polja dopirao je huk borbe, ali ne tako jasan i oštar. U neko doba noći (između 20 i 22 sata) stigao je Omer Dedić. Obavijestio nas je da neprijatelja nema sve do Marindvora, a da se kod Hipotekarne banke sreo s jedinicama 38, a u ulicama bliže nama — s jedinicama naše divizije.

Oko Vijećnice je i dalje pucalo. Poslije prvog neuspjelog napada, naše jedinice su se bolje rasporedile, stalno su pojačavale barikade i povremeno otvarale vatru. Da bismo bolje kontrolisali Obalu i osigurali se od eventualne neprijateljeve intervencije s lijeve obale Miljacke, naređeno je da vod ili četa posjednu zgrade kod Careve čuprije, s desne strane rijeke.

Još s početka noći saznali smo da se u Električnoj centrali nalazi grupa ilegalaca koja je štiti od rušenja. Na ulicama i u pojedinim kućama gorjelo je svjetlo. Po tome smo zaključili da centrala radi. Vijest o ilegalcima u njoj navela

nas je da odlučimo da se u nju probije jedna četa. Koliko se sjećam, ona je uzeta iz 3. bataljona i s njom je krenuo Šefko Odobašić, partijski rukovodilac bataljona, a dodijeljena joj je i bataljonska radio-stanica.

U prvo vrijeme, dok nije počela borba oko Vijećnice, na Baščaršiji i u okolnim ulicama je, takođe, bilo dosta svijeta. I tu su ljudi izišli iz kuća i na isti način dočekivali borbe kao i na Vratniku i niz Kovače. Ali kada je zapucalo, starije jedinice su savjetovali i zahtijevali da se građani sklone s ulica. I oni su i sami zaključili da je bolje da to učine, pogotovu kad se čuo tutanj tenkova. Međutim, kasnije, čim bi se pucnjava malo stišala, ljudi bi se opet pomolili na ulice,

noseći borbima tople napitke, vodu i hranu. Nije bilo malo slučajeva da su domaćini dolazili do komandira i političkih komesara i tražili da uvedu borce u kuće da predahnu.

Tokom noći izvršena su još dva napada na neprijatelja u Vijećnici. Nijemci su ih odbili vatrom iz tenkova i iz same zgrade. I oni su, takode, izvršili još dva ispada prema Baščaršiji. Oba puta su došli pred samu barikadu i poslije kratkog puškaranja se povukli. U to vrijeme ni naš štab, ni načelnik Štaba divizije, Jakob Vodušek, nisu znali kako da savladaju neprijatelja u Vijećnici. Odustali smo od upotrebe benzinskih boca (da je ne bismo zapalili) i od dejstva topom i »džonbulovima« — da ne bismo izazvali veće štete. Zaključili smo da je najvažnije da se neprijatelj dobro drži u blokadi. Štabovima je naređeno da dobro kontrolišu i dobro zapriječe sve ulice i da obustave dalje napade.

U vrijeme kada smo bili na Potkovačima, gotovo na Baščaršiji, između 22 i 23 sata i u naš štab došao je Vlado Perić Valter, koji je u to vrijeme kontaktirao sa štabovima jedinica III korpusa. On je bio u pratnji grupe naoružanih ilegalaca. Stajali smo ispod strehe jednog dućana. Saopštio nam je da je potrebno da se sačuvaju objekti od vitalnog značaja za grad, zahtijevajući da mu se dodijeli vod ili četa naročito za zaštitu Električne centrale. Nas trojica iz Štaba odmah smo ga prepoznali. U sjećanju mi je ostalo da je na sebi imao mantil i sivi šešir, a njegovi drugovi imali su nekolike mašinke na ramenima ili u rukama. Oni su ostali malo po strani. Naravno, niko od nas nije odmah znao da je Vlado Perić tada bio sekretar Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo. Mi smo ga znali iz 6. bosanske proleterske brigade, u kojoj je 1942. godine bio zamjenik političkog komesara 3. bataljona. Obradovali smo se što smo ga sreli. Ali je on žurio. Pošto smo ga upoznali sa rasporedom i kretanjem naših jedinica, on je odmah krenuo niz Baščaršiju.

Nije prošlo mnogo vremena od momenta kada je od nas pošao Valter, kada se dogodio jedan slučaj koji je mogao imati ozbiljnije posljedice. Nenadano je s pravca od Bendbaše, izletio pred Vijećnicu jedan džip. Neprijatelj je po njemu otvorio vatru. Šofer se brzo snašao, okrenuo vozilo i punim gasom krneuo nazad. Sve se to zbilo u trenu, pred jednom našom četom, čiji borci nisu stigli ništa više da učine (ni pojma nisu imali ko je u džipu!) osim da zapucaju na zgradu Vijećnice. Ni ti borci ni iko u brigadi te noći nije znao šta se desilo s putnicima u džipu i ko su oni bili. Sutradan smo saznali da je u džipu bio Pero Korić, komandant Korpusa sa članovima Štaba. Pero je tom prilikom ranjen u nogu.

Uskoro poslije te epizode s džipom, njemačka četa iz Vijećnice je krenula u proboj niz Obalu. Prvo su tenkovi otvorili snažnu mitraljesku vatru i ispalili jednu—dvije granate. Našim jedinicama u okolnim ulicama to je izgledalo kao da neprijatelj vrši ispad, pa su ostale u odbrani. Nijemci su u gomili pojurili niz ulicu. Kada je masa stigla pred zgradu kod Careve ćuprije, gdje je tada bila i gdje se i sada nalazi apoteka, zasuli su je bombama i rafalima dijelovi 4. bataljona, s kojima su se u tom momentu nalazili komandant i politički komesar bataljona, Ibrahim Lojić i Matija Tunjić. U to su stigli i tenkovi. Zastali su i otvorili topovsku i mitraljesku vatru. U sobama na prvom spratu izgledalo je da će sva kuća otići u paramparčad. Okršaj je bio kratak i žestok. Masa njemačkih vojnika jurila je prema Principovom mostu. Za njom su krenuli i tenkovi. Na ulicama oko apoteke ostalo je oko 30 leševa njemačkih vojnika.

Poslije pola noći, u gradu oko Baščaršije ulice su opet oživjele. Štab brigade je naredio bataljonima da ostanu gdje su se zatekli, a sam se uputio u ku-

ću jednog Ljuće (čije ime sam zaboravio). Neko od nas ga je poznao i zbog toga smo prihvatili poziv da malo predahnemo. Bila je to kuća pri dnu Kovača, s lijeve strane kad se krene od Baščaršije. Domaćin nas je izveo na čardak. Čim smo sjeli, njegovi ukućani iznijeli su pune ruke raznih dakonija. Krenuli smo da uzmemo po parče baklave, ali je Avdo Iširlija, oficir OZN-e, odmicao tepsiju i pokušavao na ovaj ili onaj način da otkloni našu namjeru. U tome nas je sve presjekla strašna eksplozija. Kuća se sva tresla, prozorska stakla su zvečala. Izletjeli smo na avliju. Na nebu se vidio narandžasto-crveni odsjaj. Domaćin i drugi, koji su se tu našli, rekoše da je nešto odletjelo u vazduh na Humu. Sutradan smo saznali da su Nijemci digli u vazduh skladište municije u tvrđavi na tom brdu iznad Sarajeva. Mnogo dana kasnije, saznali smo od Avde zašto je ispred nas izmicao tepsiju baklave. On se u Štab navratio malo ranije nego smo ušli u Ljucinu kuću. Nešto prije toga, po liniji njegove službe, bilo mu je napomenuto da između ostalog, pazi i na to da neprijatelj ne poturi otrov u hranu ili vodu. Smiješeći se, rekao je: »bila je velika tepsija i pomislio sam da nije...« Mi smo to još dugo pominjali i prebacivali Avdi da nas je lišio velikog zadovoljstva.

Eksplozija na Humu zadržala nas je napolju. Osjetili smo da još nije vrijeme za odmor. Raspodijelili smo se da obiđemo bataljone. Ulice su bile još punije svijeta. U grad su stigle i sandžačke jedinice. U našim četama se vidjelo da su borci izmoredni. Tu i tamo, u grupama su drijemali ili spavali uz zidove kuća i dućana. Kada smo se okupili, po kuririma je poručeno da se bataljoni po četama smjeste u pogodne zgrade. Ali u samo svitanje je zapucalo negdje oko Bendbaše. Uskoro je jedan naš vod, poslije dvije granate protivkolca, razoružao grupicu njemačkih vojnika koji su bili zaostali i sklonili se u stijenje s druge strane Miljacke.

I nama iz Štaba je nađen smještaj. Krenuli smo od Baščaršije prema Kovačima. U putu nas je dostigao kurir jednog od bataljona koji se smjestio u Vijećnicu. Poslao ga politički komesar da donese tuzlansku zastavu. Nju je omladina Tuzle u oktobru 1944. godine predala našoj 27. diviziji, na godišnjicu njenog formiranja. Tom prilikom je i tadašnji komandant divizije Pero Kosorić stavio u amanet borcima da ovu zastavu izvjesu u oslobođenom Sarajevu. To je bilo obećanje čitave divizije i borci su ga oduševljeno primili. Mi u Štabu naše brigade, kod koje se zastava nalazila, smo se toga tek sjetili kad je kurir pomenuo zastavu. Uputili smo ga u brigadnu komoru da je tamo potraži. Kurir je svoj zadatak izvršio. Sutradan smo i mi vidjeli jugoslovensku trobojku s crvenom petokrakom kako se vijori na zgradi Vijećnice. Sticaj okolnosti je omogućio da se zavjet hiljada omladinaca iz Tuzle izvrši upravo onako kako je prije pola godine i obećano.

Ujutro, 6. aprila naš štab se smjestio u kući s desne strane ulice, kada se iziđe uz prvu jaču uzbrdicu od Baščaršije ka Kovačima. Bili smo umorni, neispavani i pošto smo uradili sve što je trebalo u odnosu na bataljone i druge jedinice, odmah smo plegli. Tek što su se oči počele da sklapaju, dežurni je u sobu uveo grupu aktivista iz grada. Ne sjećam se ko je sve bio u njoj. Zapamtio sam samo dr Zaima Šarca. Došli su da čestitaju oslobođenje Sarajeva i pozdrave jedinice naše brigade. Bili su radosni što su dočekali da vide slobodno Sarajevo ali i tužni što je poginuo Valter, čovjek o kome su govorili kao o svom najbližem i najdražem, ali vrlo, vrlo zaslužnom. Tek poslije podne smo saznali da je to poginuo naš ratni drug, Vlado Perić, na putu od Električne centrale prema Fabrici duvana.

Poslijepodne 6. aprila rasporedili smo se da obidemo bataljone, da vidimo kako su se smjestili, organizovali ishranu, red i drugo u jedinicama. Kada smo se vratili, nas trojica ili četvorica smo se dogovorili da krenemo u grad. Uputili smo se ranije dobro poznatim ulicama — pravo u današnju Titovu ulicu. Bilo je puno svijeta. Sreli smo dosta poznatih drugova iz jedinica našeg 3. korpusa, a i ponekog poznanika u civilu. Uključili smo se u masu koja je šetala gore — dolje. U tom susretu sa ljudima na glavnoj sarajevskoj ulici ni na kraj pameti nije mi došla ona želja nekih mojih, dragih ratnih drugova — »da otresu obojke . koju sam, eto, gotovo četrdeset godina pamtio i zapamtio, ali koju sam tada, u tom susretu tom sarajevskom ulicom zaboravio.

Na to me tada nije podsjetila ni epizoda sa jednim proglasom. Naime, kada se približila noć, šetači koji su bili u građanskim odijelima i haljinama, užurbano su se udaljavali s korzoa. Pitali smo neke zašto žure. Obratili su nam pažnju na neki proglas o zabrani kretanja. Tek poslije tog upozorenja, zapazili smo u blizini omanji plakat koji je izdao štab neke od brigada 3. divizije NOVJ. U njemu je, pored ostalog, stajalo da se zabranjuje kretanje građanima poslije 18 sati. Ne mogu se sjetiti kako smo tada postupili. Pretpostavljam da smo postupili kao i ostali drugovi — objasnili da je to slučajna greška, jer se ulice nigdje nisu ispraznile, bujicu radosti građana niko nije mogao zaustaviti, a kada je pala noć, zasvijetlile su sijalice.

Uveče, kada smo se okupili u Štabu navrle su nam uspomene na Vladu Perića i spontano, na mnoge drugove iz Sarajeva s kojima smo se našli i drugovali u istočnobosanskim jedinicama, najviše u 6. proleterskoj i 16. muslimanskoj brigadi. Neki od nas bili su svjedoci pogibije Hivze Čatića Safeta, Derviša Numića, Pavla Goranina, Avde Hodžića, Miljenka Cvitkovića, Mustafe Behmena, Sadika Kadrušića, Jusufa Džonlića, Ešrefa Cerića, Brane Šurbata i drugih. Znali smo da su svi oni pošli u borbu iz Sarajeva. U tom podsjećanju na poginule drugove, sama po sebi nam se nametnula misao da bi naša dužnost i obaveza bila da se raspitamo za porodice i rodbinu palih drugova iz naše brigade i da ih posjetimo. Među njima su bila trojica istaknutih sarajevskih komunista: Jusuf Đonlić, zamjenik političkog komesara 1. bataljona, koji je podlegao od rane zadobijene na dan drugog napada na neprijatelja u Tuzli, januara 1944. godine: Remzija Pehlivanović, politički komesar čete, koji je poginuo dan-dva poslije Jusufovog ranjavanja, u jurišu na Ilinčici više Tuzle, i, Sadik Kadrušić Dik, komandant 1. bataljona, koji je poginuo aprila 1944. godine na Sutjesci. Za Jusufa i Dika smo znali da su živjeli na Vratniku. Sutradam smo zamolili štabove bataljona da se raspitaju da li ima neko od porodica ili rodbine tih i još nekih drugova i da nas o tome izvijeste.

Dok smo bili' na Glasincu, bilo je govora o tome kako bi naša brigada mogla jedno vrijeme ostati kao garnizona jedinica u Sarajevu. Računajući s time, htjeli smo da što prije sredimo bataljone. Od sredine marta imali smo preko 50 poginulih i oko 160 ranjenih boraca, među kojima je bio znatan broj desetara, vodnika i starješina iz komandi četa i štabova bataljona. Valjalo je na upražnjena mjesta odabrati i rasporediti nove drugove i prihvatiti masu novih boraca koji su iz vratničkih mahala stupili u naše jedinice. Obilazeći čete, vidjeli smo u njima i jedan broj drugova i drugarica u odjeći s kojom su došli od svojih kuća. Naši intendanti još nisu stigli da ih uvojniče, jer je u to vrijeme bilo dosta teškoća sa odjećom i obućom.

Neočekivano, uveče 7. aprila stigla je zapovijest. Već sutradan izjutra trebalo je da krenemo iz Sarajeva za neprijateljem koji je odstupao dolinom Bosne. Pred pokret, na Kovačima bila je smotra naše brigade. U njenim redovima tog jutra bilo je postrojeno i preko 300 novih boraca, najviše omladinaca i omladinki gimnazijskog uzrasta iz Sarajeva. Poslije raportiranja, pozdrava i kratkih prigodnih riječi, krenuli smo preko Bašćaršije i promarširali današnjom Titovom ulicom. Posmatrala nas je masa svijeta koja je išla na miting. Okrenuli smo ka Koševu i preko Vogošće uputili se ka Semizovcu.

Iza nas je ostalo Sarajevo i poneka neispunjena želja, među njima i ona za susretom s porodicama naših palih drugova iz Sarajeva.